

Cumhuriyet Tarihine Nesnelere Gözünden Bir Bakış: *100 Sene 100 Nesne Ansiklopedisi*

ESİN GÜLSEN* & BEDİZ YILMAZ**

*"Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner"
Ahmet Hamdi Tanpınar*

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir asırlık tarihini yüz nesne ile alternatif bir şekilde anlatmayı hedefleyen "100Sene100Nesne Çevrimiçi Ansiklopedi Projesi" 2021 yılının başında başladı ve iki yıldan uzun süren bir çalışmanın sonunda, Cumhuriyetin yüzüncü yılında tamamlanarak kamuoyunun dikkatine sunuldu. Günümüzün dijital dünyasına uygun olarak yazılar öncelikle bir web sitesi üzerinden yayınlandı; böylelikle zengin görsel malzemeye de yer verilebildi ve yazılarda yer alan çok çeşitli kaynaklara erişim imkanından da bolca yararlandı. Ancak bunun ötesinde, kalıcı olması amacıyla kitap olarak da yayınlandı ve görme engelliler başta olmak üzere yazıları dinlemeyi tercih edecekler için seslendirildi.¹

Gerek yürütücü ekibi, gerekse yazar kadrosuyla büyük ölçüde barış akademisyenlerinin eseri olan proje, EED (European Endowment for Democracy)² desteğiyle, CDPR (Centre for Democracy and Peace Research) ve Kültürhane işbirliğiyle yürütüldü. Bu alternatif tarih ansiklopedisi fikri, 2016 yılında iki binden fazla akademisyenin imzasını taşıyan "Bu Suça Ortak Olmayacağız" başlıklı bildirisinin kamuoyuna duyurulmasının ardından yüzlerce barış akademisyeninin işten çıkarılması, istifaya zorlanması ve OHAL KHK'larıyla ihraç edilmesinden sonra Ulaş Bayraktar tarafından ortaya atıldı ve Noémi Levy-Aksu tarafından projelendirildi. Fikrin en büyük ilham kaynağının, 12 Eylül darbesinden sonra işten atılan, üniversiteden uzak kaldıkları uzun süre boyunca ansiklopedi çalışmalarında yer alan, hatta geçimlerini bu şekilde sağlayan akademisyenler, yani 1402'likler olduğunu da ekleyelim.³ Nesnelere üzerinden bir tarih anlatımı konusunda ise BBC'nin hazırladığı "A History of the World in 100 Objects" adını taşıyan podcast çalışması ufuk açıcı oldu.⁴

* Justus Liebig University Giessen, Doktora sonrası araştırmacı, esingulsenn@gmail.com

** Bağımsız araştırmacı, yilmazbediz@gmail.com

1 Proje hakkında kapsamlı bilgi, 100 nesne yazıları ve proje süresince gerçekleştirilen diğer faaliyetler için bkz. <https://100sene100nesne.com/>. Kitap için: Bediz Yılmaz ve Esin Gülsen, yay. haz. *100 Sene 100 Nesne* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2023). Podcast kanalı için: Spotify/100Sene100Nesne

2 Fon sağlayıcı kuruluş olan EED'ye, barış akademisyenleri tarafından hayata geçirilen böyle bir alternatif tarih projesine katkı vererek bizlere alan açmasının yanı sıra süreç boyunca sergilediği anlayış ve yapıcı yönlendirmeleri için minnettarız.

3 1402'likler hakkında bkz. Haldun Özen, *Entelektüelin Dramı-12 Eylül'ün Cadı Kazanı* (İstanbul: İmge Kitabevi, 2002).

4 Şu adresten erişilebilir: <https://www.bbc.co.uk/programmes/b00nrtd2/episodes/downloads>.

100Sene100Nesne ansiklopedi çalışması, her ne kadar adı ansiklopedi olsa da şimdiki kadar alıştığımız ansiklopedilerden oldukça farklı. Burada, merkezde nesnelere duruyor ve Türkiye'nin toplumsal tarihi bu nesnelere tanıklıkları dolayısıyla anlatılıyor. Ortaya çıkan tarih anlatısının odağında tarihsel dönemler, büyük olaylar veya ünlü kişiler yerine nesnelere var. Peki, Cumhuriyetin bir asırlık tarihini neden Kibrit, Süpürge, Çay, Sefertası, Etek, Apartman, Cımbız, Gazoz, Araba, Soba, Kapı, Çamaşır hatta Bez gibi sıradan nesnelere spot ışıklarının önüne koyarak anlatmaya giriştik?

Öncelikle belirtmek gerekir ki, anlatılan sadece nesnelere hikayesi değil. Nesnelere, birer varlık olarak gündelik hayatta büyük bir yer tutmalarının ötesinde, toplumsal, tarihsel, kültürel birer sembol olarak da Cumhuriyet tarihini anlama ve aktarma konusunda muazzam bir olanak sunuyorlar. Bazen doğrudan bir özne, bazen bir araç, bazen bir tanık, bazen de sanık olarak tarihsel ve toplumsal dönüşümlere tam ortasında duruyorlar. Bu çalışmada da, seçilen nesnelere hem somut bir varlık olarak, hem sembolik anlamları ile, hem de dahil oldukları veya hatırlattıkları olaylara vesilesiyle kurmaya çalıştığımız alternatif tarih anlatısının yapı taşları oldular. Bu nesnelere, ana akım tarih anlatısının sıklıkla dışarıda bırakılan gündelik hayatın, kültürel ve sosyal dönüşümlere yanı sıra, hafızalardan silinmeye çalışılan olayları, insanları, azınlıkları, marjinal olarak damgalanmış ya da varlığı reddedilmiş farklı kesimleri yeniden anlatıya dahil etmeye vesile oldular. Bir diğer deyişle, projenin kendine sorduğu sorular ve ön kabulleri şunlardı: Hakikate nasıl ulaşılır; bir yanda hakikate diğer yanda anlatılmaya değer bulunan arasındaki ayrışma nasıl oluşur? Bu ayrışmayı aşmak için, önemli kişi ve olayların yanı sıra sahneye kimler çıkmalı? Nesnelere sahneye çıkarsa kurulacak ilişkisel anlatı, kronolojik veya tematik anlatıdan daha zengin kesişimsellikler sunma potansiyeli taşıyabilir mi? Nesnelere farklı dönemlerde ve coğrafyalarda farklı anlamlar üstlenmesinin, tam da bu sayede yan yana anlatılması mümkün olmayan hikayelere aktarabilmek gibi bir avantajı yok mu?

Proje koordinatörleri olarak ve 10 kişilik editörler kurulu ile birlikte,⁵ çalışmanın odağına toplumsal hayatın her anını betimleyen, biçimlendiren, anlamlandıran nesnelere koyarak onları geçirdikleri dönüşüm ve taşıdıkları süreklilikler açısından incelemenin, zamanları, mekânları ve olayları çok daha derinlikli bir şekilde anlatabileceğini düşündük. Bu anlamda nesnelere birer merceğe görevi gördü; nesnelere özne olduğunda, anlatının da anlatıcının da dili ve bakışı ister istemez değişti. Birbirine hiç ilgisi yokmuş gibi görünen olaylara bağlandı, farklı dönemlerden kişiler aynı hikâyede yer aldı. Biz de bu çalışma boyunca, her bir nesneye farklı sınıfsal konumlardan, farklı etnik ve dini kökenlerden, toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında aynı nesnenin birbirinden bağımsız, hatta zıt anlamlar taşıdığını çarpıcı bir şekilde gördük.

Proje başlangıcında sadece, bir asırlık Cumhuriyet tarihini 100 nesneye anlatacağımızı biliyorduk. Elbette aklımızdan türlü türlü listeler geçiyordu ama bunların hangileri olacağı belli değildi. 100 nesneyi belirlerken olabildiğince katılımcı bir yöntem kullanmaya çalıştık. Nesnelere belirlenmeden önce sosyal medya üzerinden paylaşımlar yaptık, sorular sorduk, nesnelere üzerinde birlikte düşündüğümüz tematik atölyelere geçtik.

5 Yürüttükleri titiz editöryal faaliyet için kendilerine buradan da teşekkür etmek isteriz: Ali Ekber Doğan, Bermal Aydın, Esra Ergüzeloğlu, Eylem Çamuroğlu Çiğ, Hakan Altun, Hakan Mertcan, Melehat Kutun, Mustafa Şener, Taylan Koç, Yasemin Karaca.

tirdik. Bu atölyelerde nesnelere sınıfları, toplumsal cinsiyeti, göçle veya adalet arayışıyla ilişkisi gibi çok farklı konular üzerine düşündük, tartıştık. 100 nesneyi belirlemek için geçirilen süredeki bu kolektif akıl yorma süreci, aklımıza hiç gelmeyecek bambaşka nesnelere önümüze serdi; daha önce hiçbir yerde karşılaşmadığımız, duymadığımız hikayelerin sesini duyurdu bize.

Siyasi tarihten sanata, toplumsal hayattan ekonomiye, kültüre, tarıma, eğitime, dine, azınlıklara, toplumsal cinsiyet meselesine kadar bir toplumun 100 yılının tüm katmanlarını ve tüm zamanlarını her vechesiyle ele alan bir çalışma kaleme almak mümkün değildi elbette. Bu çalışmada da en başta düşündüğümüz, hayal ettiğimiz pek çok şeyi dilediğimiz ölçüde gerçekleştiremedik. Ansiklopedinin ortaya çıkma sürecinde en büyük iddiamız, kolektif akıl işe koşmak ve ortaya nihai bir ürün çıkmadan önce bu ürünün üzerine olabildiğince çok insanla birlikte düşünmek, içeriğini birlikte belirlemektir. Bugünden geriye baktığımızda, çalışmanın en özgün ve belki de en zor yanlarından birinin, nesnelere en baştan proje ekibi tarafından belirlenmesi yerine, aylar süren bir sosyal medya çalışması, farklı kişileri ve kurumları dahil olduğu onlarca toplantı ve atölyenin sonunda kolektif akılla belirlenmesi olduğunu düşünüyoruz. Bu yöntem çalışmanın merakıyla doğrudan bağlantılıydı elbette. Bu ansiklopedi ile amacımız, nesnelere tanıklığına başvurmanın sunduğu imkan sayesinde hem az anlatılmış, sesi bastırılmış hikayelere olabildiğince daha çok ses vermek, hem de akademik çalışmalar ya da belli bir nesneyle ilgilenenler için de farklı referanslarla, basılı kaynakların yanı sıra filmle, videolarla, şarkılara göndermelerle yüklü bir ansiklopedi ortaya çıkarmaktı. Bunun çevrimiçi bir ansiklopedi olması, sosyal medya paylaşımlarıyla ve yarı akademik yarı popüler bir dil ile özellikle yeni kuşaklara ulaşması hedeflendi. Yazıların yer aldığı web sitesinde, Cumhuriyet dönemine ve öncesine ait dijitalleştirilmiş kaynakların yer aldığı bir Kaynak Kılavuzu'nu da araştırmacıların kullanımına sunduk. Aynı şekilde yazılar hem görme engelliler hem de okumak yerine dinlemeyi tercih edenler için seslendirildi ve podcast olarak erişime sunuldu. Bazı nesnelere ilgili yaklaşık 10 dakikalık popüler videolar hazırlandı. Bu şekilde yazılar dışında farklı görsel ve işitsel kanallar üzerinden de sesimizi daha geniş kesimlere duyurmaya çalıştık.

"Kâh keşke bu hayatımıza hiç girmeseydi dediğimiz, kâh işte şu olmasa bu ülkede yaşanmazdı diyeceğimiz nesnelere oluşan; kâh hep hatırlamak istediğimiz, kâh unutmak için can attığımız nesnelere... Tarihimiz... Hafızamız... Bu duvarın tuğlalarını birlikte sökmeye davet ediyoruz sizi" demiştik en başta; zira tarihsel anlatı bazen bir duvar gibi dikiliyor karşımıza. O duvar kimin sözünü ezip geçmiş, kimin sesi hiç duyulmamış, oradaki "hakikati" kim aktarmış... Meseleye bu şekilde bakan yaklaşımlar giderek önem kazanıyor. Biz de bu ansiklopedide anlatılmayan, unutturulan ve suskunluğa mahkûm edilen hikâyeleri nesnelere dolayısıyla anlatabilmeyi, çok farklı deneyimlere tanıklık eden nesnelere açtığı ilişkisellik sayesinde, birbiriyle çok alakasız gibi görülecek olaylar ve kişiler arasında kurulan bağları göstermeyi denedik. Tarihin öznel ve parçalı unsurlarının da bir toplumun tarihinde yeri olduğunu vurgulayarak, farklı tuğlalardan, rengârenk yeni bir duvar örmeye koyulduk (zira hiç kuşku yok ki her anlatı yeni bir duvar örür).

Her çalışmada olduğu gibi, başlangıçtaki hedeflerimizden ve niyetlerimizden zaman zaman sapmak zorunda kaldık; ortaya kurguladığımızdan farklı şeyler de çıktı. Yapmak istediğimiz pek çok şeyi, biraz da her daim değişen ama istikrarlı bir şekilde tüm ağırlığıyla üzerimize çöken ülke gündemi ve ne yazık ki projenin büyük kısmının pandemi

dönemine denk gelmesi sebebiyle yapamadık. Bir başka zorluk, on editör ve yüz yazarın dahil olduğu bir çalışmada belli noktalarda ortaklaşmanın güçlüğüydü. Örneğin neyin nesne olduğu, neyin olmadığı konusunda, nesnelerin kendisini öne çıkarmak ya da nesneleri bir sembol ya da araç olarak kullanarak tarih anlatısını kurmak gibi konularda uzun uzun tartıştık, düşündük. Bu konuda basılı kitap için yazdığımız Giriş yazısından şu bölümü alıntılamağ isteriz:

"Nesne nedir, X ya da Y nesne midir sorularına cevap ararken, nirengimiz maddi kültür çalışmalarının dayandığı somut, elle tutulur gözle görülür 'eşya' nevinden bir nesne tanımı olmadı. Daha ziyade, öyle bir 'şey' olsun ki, 100 yılı kat edip geçsin, mümkün olduğunca her döneme, her coğrafyaya, her sınıfa ve her disipline değsin; mekanları büksün, zaman yolculuğunu mümkün kılsın: mesela Şapka gibi biçimden biçime girip kafaya takılsın bir yandan da kimlikleri faş etsin, Ayakkabı gibi durarak demeden yolları arşınlasın, Sinek gibi kimseye görünmeden herşeyin ortasına konsun, Tren gibi, Araba gibi alsın götürsün, Televizyon gibi kendine hayran bıraksın, Çarşaf gibi her yere dolansın, Çuval gibi, Bavul gibi, Çanta gibi, Kamyon gibi her şeyi taşınsın, Boru olsun ülkenin altından girip üstünden çıksın, Taş olsun sussun, Yol olsun aksın, Etek olsun devranlar döndürsün... Bazı nesnelere ise öyle bir dönüşüme veya döneme tanıklık etmiş ki, onu anlatmadan cumhuriyet dönemi anlatılamaz; mesela Gecekondu, Panzer, Mor İğne, Beyaz Toros, Maklube, Parka, Başörtüsü, Siyah Önlük... Yine bazıları, nesne demek zor olsa da, bizzat varoluşları ile bu 100 yılı hatta çok daha fazlasını biçimlendirmiş; onların tanıklıklarına bakmak bu toplumun röntgenini çekmek adeta: Ağaç böyle, Devlet de, Rakı da, Sofra da, Tezek de, Çöp de, Altın da, Tohum da... Ezcümle derdimiz, Nesneyi Özne koltuğuna oturttur anlatacaklarına kulak vermek."

Bu çalışmayı gerçekleştiren proje ekibi, editörler, yazarlar her ne kadar farklı sınıfsal, etnik, dini, kültürel kökenlerden gelmiş olsalar da az çok ortak bir düzlemde birleşen, büyük ölçüde birbirine yakın bir hayat anlayışına sahip insanlar. Bunun anlatının dilini belirleyen ve bir ölçüde eksik bırakan bir yanı da var elbette. Seçilen 100 nesnenin hikayesi, neredeyse tamamı akademisyenlerden oluşan yazarlar yerine bir terzinin, ayakkabıcının, mezar kazıcının, imamın, temizlik görevlisinin, elektrikçinin, çiftçinin, mevsimlik tarım işçisinin, gündelikçi bir kadının, cezaevinde yatan bir mahkûmun ya da bir seks işçisinin kaleminden çıksaydı elbette bambaşka bir çalışma ortaya çıkmış olurdu (ki muhtemelen nesnelerin bir kısmı da farklı olurdu o zaman). Proje ekibi ve yazarların görece "homojenliğinden" dolayı Cumhuriyetin tanık olmadığımız ilk yıllarını ne kadar yansıtabildik, kıyıda köşede kalmış meselelere ne kadar dokunabildik, belli bir topluluk için önemli olan nesnelere ne kadar ıskaladık, bilemiyoruz. Bu sorunu aşmak için her ne kadar nesnelerin belirlenmesinde sosyal medya paylaşımlarımız, atölyelerimiz, toplantılarımız bize önemli bir geri dönüş sağlasa da, bu tartışmalar beklediğimizden çok daha az insana ulaştı ve geri dönüşler de umduğumuzdan daha zayıf oldu.

Projenin kapsamı ve süresi gereği yapamadığımız ama gelecekte yapılmasını hayal ettiğimiz şeyler de var elbette. Çalışma boyunca, ansiklopedideki nesnelere ilgili toplanan bilgi ve belgelerin, fotoğrafların, anıların, hatta nesnelerin sergilendiği gerçek ve kalıcı bir ortamın hayalini kurduk. Bu hayal, projenin kapsamını ve bizi şu anda ziyadesiyle aşıyor, ama gelecekte gerçekleşmemesi için hiçbir neden yok. Bu ansiklopedide nesnelere var ama bundan sonraki çalışmalarda farklı mekanların, yapıların, insanların, fotoğrafların, heykellerin, seslerin vs. dilinden de bambaşka bir tarih anlatısı ortaya

çıkartılabilir. Biz hayal ettiğimizizin, hedeflediğimizizin sadece bir kısmını yapabildik ama bu çalışmanın eksikliği gediğiyle, okuyucuya keyifli bir okuma deneyimi sunmasını, ufuk açmasını, anlatıl-a-mayanın dile gelmesine ufaklık da olsa bir katkı sağlarnasını; daha derinden ve içerden görmeyi, duymayı, anlamayı, tarihe "aşağıdan" bakmayı mümkün kılacak çalışmalar üzerine düşünmek için bir vesile olmasını umuyoruz.